

**Елеонора Палихата**

**КУЛЬТУРА  
УКРАЇНСЬКОГО ДІАЛОГІЧНОГО  
МОВЛЕННЄВОГО СПІЛКУВАННЯ**

**5-9 класи**



ТЕРНОПІЛЬ  
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН  
2003

**ББК 74.268.1Укр**

**П14**

Рецензенти:

завідувач кафедри українського мовознавства Херсонського педагогічного інституту, доктор педагогічних наук, професор

*М.І. Пентилюк*

завідувач кафедри методики мови і культури мовлення Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, доктор педагогічних наук, професор

*В.Я. Мельничайко*

*Охороняється законом про авторське право.*

*Жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва*

**Палихата Е.Я.**

П14 Культура українського діалогічного мовленнєвого спілкування. 5-9 класи: Навчальний посібник для учнів. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. — 104 с.

**ISBN 966-692-154-5**

Навчальний посібник містить основні теоретичні відомості з культури українського діалогічного мовленнєвого спілкування, що висвітлюють лінгвістичні й паралінгвістичні особливості діалогу та його видів, норми діалогічного мовлення, мовленнєвий етикет і культуру спілкування.

Практичні завдання та питання для самоперевірки спрямовані на закріплення теоретичних відомостей.

Навчальний посібник рекомендовано для учнів шкіл, ліцеїв, гімназій, коледжів, студентів середніх спеціальних та вищих навчальних закладів України, усіх, хто бажає збагатити знання, удосконалити навички й уміння українського діалогічного мовленнєвого спілкування.

**ББК 74.268.1Укр**

© Палихата Е.Я., 2003

© Навчальна книга – Богдан,

макет, художнє оформлення, 2003

**ISBN 966-692-154-5**

## ПЕРЕДМОВА

Посібник “Культура українського діалогічного мовленнєвого спілкування” написаний відповідно до часу й обставин, що складаються в Україні.

Уміння й мистецтво спілкуватися набуло в наші дні глобального значення. Адже саме на цій основі базується взаєморозуміння окремих людей і цілих народів.

Спілкуються між собою мати й дитина, чоловік і дружина, керівник і підлеглий, покупець і продавець, лікар і пацієнт, одна держава з іншою. Їхній успіх у різних життєвих ситуаціях, настрій, здоров’я, взаємовідносини залежать від уміння спілкуватися.

Спілкуючись, важливо вміти слухати, чути й розуміти те, що говорить співрозмовник. Для цього потрібно навчитися говорити відповідно до норм українського мовлення, використовуючи при цьому усі багатства мови — синоніми, порівняння, фразеологізми, крилаті вислови, форми мовленнєвого етикету тощо. Мовлення, як і всі істоти й неістоти, потребує любові, догляду, піклування, удосконалення, тому найважливішим у діалогічному мовленнєвому спілкуванні є ненастанна праця над оволодінням усіма секретами рідної мови, правильним говорінням, виявленням через мовлення своєї індивідуальності.

Усі, хто прагне навчитися правильно спілкуватися в діалозі, у цьому посібнику знайдуть теоретичний матеріал, який містить відомості про діалог, полілог, їхні види й будову, лінгвістичні та паралінгвістичні засоби, фонетичні, лексичні, фразеологічні, словотворчі та синтаксичні норми. Багатство мовленнєвого етикету, крізь форми якого струменить доброта, сердечність, простота, щирість, ніжність, богобоязливість, почуття власної гідності і повага до гідності співрозмовника, притаманні справжньому українцеві і є виразником його загальної культури.

Практичний матеріал складається із вправ, спрямованих на закріплення вивченого, на редагування речень, виявлення значень лексем і фразем, помилковість уживання яких зумовлена інтерференцією, калькуванням тощо, на побудову власних діалогічних висловлювань.

*Автор*

## § 1. ВИДИ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

### 1.1. Мова і мовлення, спілкування

### 1.2. Види діалогічної мовленнєвої діяльності

### 1.3. Форми спілкування

**1.1. Мова** є засобом мовлення. Вона являє собою систему фонетичних, лексичних і граматичних норм, дотримання яких слугує процесу комунікації. **Мовлення** — це процес, у якому можуть бути виділені окремі його елементи — мовленнєві дії, що створюють мовленнєву діяльність.

Уперше на зв'язок між мовою і мовленням вказав швейцарський лінгвіст Фердинанд де Соссюр, який вважав: “Без сумніву, обидва ці предмети тісно пов'язані між собою. Мова необхідна, щоб було зрозумілим мовлення і виконувало певну дію; мовлення, у свою чергу, необхідне для того, щоб встановилася мова; історичний факт: мовлення завжди передує мові.”

“Спілкування” означає діловий або дружній зв'язок, тоді як “мовленнєве спілкування” — це висловлювання однієї людини чи обмін мовленнєвою інформацією двох (або більше) співрозмовників, які по чергово стають то мовцем, то слухачем.

**1.2. Мовленнєва діяльність** — це говоріння, слухання, читання і письмо. Діалог відбувається завдяки говорінню і слуханню.

**Говоріння** — багатоаспектне і складне явище, яке: 1) виконує в житті людини функцію засобу спілкування; 2) є одним із видів людської діяльності; 3) породжує мовлення.

Говоріння має трискладову структуру: мотив, аналіз-синтез, виконання. При підготовці до говоріння мовець виходить із того, чи цікава і чи потрібна співрозмовникові тема розмови. При реалізації задуму у висловлюванні добираються слова, що найбільш точно передають думку мовця. Їх потрібно не тільки промовляти, але й утримувати в пам'яті уже сказане. Те ж відбувається і з цілим текстом висловлювання. Мовець мусить пам'ятати початок промовленого тексту, який зберігається у внутрішньому мовленні, де слова заміщені наочними образами і плануються смислові віхи продовження тексту. Плануючи, потрібно намітити основну тезу тексту, обдумати, як її розкрити, тобто визначити основу тексту, його початок (вступ) і закінчення (висновки, кінцівку). Зміст висловлювання можна виразити не тільки з допомо-

гою лексичних значень і їх сполучень, але й інтонації, яка розчленовує текст і робить мовлення емоційним, зверненим до співрозмовника.

**Слухання** — вид мовленнєвої діяльності, який має мотиваційну частину (мету), аналітико-синтетичну (сприймання, розуміння) та виконавчу (продовження говоріння, прийняття рішення на основі одержаної інформації). Сприймаючи початок думки, співрозмовник пробує передбачити, що буде сказано далі. У випадку, коли ця гіпотеза неправильна, висувається нова. У своєму здогадуванні треба орієнтуватися насамперед на ситуацію спілкування, мовні засоби — синтаксичні структури, їхнє лексичне наповнення, граматичне оформлення, інтонацію, тон, міміку, жести мовця, позу, повтори, звертання тощо, а також на орієнтири, адекватні тим, які у внутрішньому мовленні утримують смисл речень і тексту в цілому (ключові слова, наочні образи). Треба зберігати в пам'яті початок висловлювання, щоб зрозуміти зміст і смисл почутого. У процесі слухання важливими елементами є здогадування, смислова орієнтація, еквівалентні зміни.

**1.3.** Спілкування здійснюється у двох формах — усній і письмовій, позначених своєю специфікою. Діалогічному мовленню властива усна форма спілкування, яка характеризується :

- 1) багатством інтонаційного оформлення;
- 2) значною кількістю паралінгвістичних засобів (міміка, жести тощо);
- 3) певним темпом;
- 4) високим ступенем автоматизації, на чому базується тема;
- 5) контактністю зі співрозмовником;
- 6) специфічним набором мовленнєвих засобів і своєю структурою;
- 7) лінійністю в часі, оскільки повернення до якого-небудь відрізка (уривка) мовлення неможливе.

Письмова форма спілкування теж має певні особливості:

- 1) специфічний набір мовленнєвих засобів;
- 2) більша, ніж в усній формі, структурна складність;
- 3) глибше усвідомлення оформлення;
- 4) повнота й розгорненість висловлювання;
- 5) інший спосіб інтонаційного оформлення, актуального членування, наприклад, порядку слів.

### **Практичні завдання**

#### ***Вправа 1.***

Перевірте, чи відомі вам значення слів і словосполучень, які використовуються при характеристикці говоріння (а), слухання (б), читання (в), письма (г).

- а) голос, мовлення, слово, говоріння, зміст, думка;
- б) слухати, запам'ятовувати, передавати, співрозмовник, значення;
- в) читати мовчки, уголос; підкреслювати, позначати;
- г) писати зі скороченнями, записувати, почерк, чіткий, зв'язно, рукопис, письмове мовлення.

### **Вправа 2.**

Перевірте, чи знаєте ви значення даних слів. Якщо необхідно, користуйтеся тлумачним словником.

Мова, мовлення, спілкування, комунікація, суспільство, партнер, інформація, поведінка, перспектива, усне мовлення, комунікант, за-соби мовлення, мистецтво, розкіш.

### **Вправа 3.**

Розкажіть про людину, яка, з вашого погляду, вміє (або не вміє) спілкуватися. Аргументуйте свою думку.

### **Вправа 4.**

Закінчіть речення, взяті з тексту К. Ушинського про Батьківщину, і визначте, що вам допомогло зрозуміти його (на що ви орієнтувалися).

1) Вітчизною ми називаємо нашу країну тому, ... .

2) Батьківщиною ми зємо її тому, ... .

3) Матір'ю ми називаємо її тому, ... .

4) Як мати, вона ... .

5) Багато є на світі, крім нашої країни, різних держав, але ... .

### **Вправа 5.**

Прочитайте текст К. Ушинського про Батьківщину і перевірте, чи правильно за змістом (а не за формою) ви виконали вправу 4. Який вид речень використано в тексті?

Вітчизною ми називаємо нашу країну тому, що в ній жили батьки і діди наші. Батьківщиною ми називаємо її тому, що в ній ми народилися, в ній говорять рідною мовою, і все в ній для нас рідне. Матір'ю називаємо її тому, що вона вигодувала нас своїм хлібом, напоїла своїми водами, навчила своєї мови. Як мати, вона захищає нас від ворогів. Багато є на світі, крім нашої країни, усяких держав і земель, але в людини одна рідна мати, одна у неї Батьківщина.

### **Вправа 6.**

Поясніть, чим різняться між собою слова *адрес* і *адреса*, *білет* і *квиток*, *замісник* і *заступник*? (Антисуржик/ За ред. О. Сербенської. — Львів, 1994. — С.65, 71.)

### **Вправа 7.**

Поставте наголос у кожному з поданих слів.

Україна, український, по-українськи, Батьківщина, батьківщина, батьківська хата, батьківський комітет, з Новим роком, до запитання, дійна (корова), лише, одного, ятрить (рани), вірші, спідометр, термометр, хто черговий у класі, навчання, завдання, агент, цемент, новина, пісенник, шляхом, громадський, одинадцять, чотирнадцять, сімдесят, вісімдесят.

### **Вправа 8.**

У зв'язному тексті (5-6 речень) розкрийте значення фразеологізму *море по коліна*.

### **Вправа 9.**

Відредагуйте речення.

1. Висловлюючи своє ставлення до подій у країні, він наголосив на тому, що вже давно час приймати міри по налагодженню усіх галузей виробництва.

2. Через дві неділі я маю їхати у зарубіжну командировку.

3. Стоячи на зупинці дівчина кинулася мені в очі своїм строкатим вбранням.

### **Запитання і завдання для самоперіврки**

1. Що таке мова? мовлення? спілкування?

2. Назвіть види діалогічної мовленнєвої діяльності.

3. Вкажіть особливості усного мовлення.

## **§ 2. ДІАЛОГ**

### **2.1. Діалогічне та монологічне мовлення**

#### **2.2. Структура діалогічного мовлення**

**2.1.** За співвідношенням мовленнєвої активності співрозмовників розрізняють монолог і діалог.

**Монолог** — це усне або письмове висловлювання однієї людини з метою повідомлення інформації, впливу або спонукання до дії, яке переважно обдумується попередньо. Монолог передбачає самостійне розгортання висловлювання, що виходить із внутрішнього задуму суб'єкта й будується у формах розповіді, опису чи роздуму.

**Діалог** — це форма мовлення, яка характеризується зміною висловлювань двох або декількох (полілог) мовців (співрозмовників), безпосереднім зв'язком висловлювань із ситуацією.

**Діалогічне мовлення** — це об'єднане ситуативно-тематичною спільністю й комунікативними мотивами сполучення усних висловлю-